

אמנם כשהי' רבינו ש"ץ, לא עמד על בימתו אלא במקום הרגיל של הש"ץ²⁰.

פרק כ

דרכי התפלה

בריכוז מלא

א. במשך התפלה לא הי' רבינו זז ממקומו כלל¹, ולא הביט אל

המקום, ומכל מקום אם "יש בו ד' אמות על ד' אמות, הרי הוא כעלייה ומותר להתפלל בו".

20. לכאורה הוא ע"פ מה שכתב אדה"ז בשלחנו (סי' צ ס"א, ומקורו במג"א שם סק"ג) ש"עכשיו נהגו שהמקום שהש"ץ עומד עליו הוא עמוק משאר בית הכנסת, משום ממעמקים קראתיך ה', ולכן נקרא הש"ץ בכל מקום יורד לפני התיבה".

ואף שלמעשה אין נהוג שמקום הש"ץ יהי' עמוק יותר משאר ביהכנ"ס (ראה פסקי תשובות סי' צ אות ב), מ"מ נלמד מזה שעכ"פ לא יהי' הש"ץ גבוה יותר מהציבור (ראה פסקי תשובות שם הערה 16. וראה גם שו"ת כתב סופר או"ח סי' יט).

1. להעיר מאגרות קודש אדמו"ר הצמח צדק (מהדורת תשע"ב) ע' נב, שכותב (כנראה על עצמו) ששינה טבעו, "לעמוד בתפלה מתחילת הודו עד אחר גמר התפלה, הכל במקום אחד ת"ל". וכן הוא שם בע' קסו, כהוראה לאנ"ש: "על הגדולים שבמנין מוטל הדבר, חובה של תורה, לתקן תקנה קבועה בל תמוט ח"ו, שלא לילך אנה ואנה רק לעמוד במקום אחד מתחילת התפלה עד סופה".

ובקונטרס התפלה (לכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב) פי"א: "יעמוד בתפלה על מקום אחד ולא ילך אנה ואנה, כי . . . ההילוך בתפלה מבלבל הכוונה וההתבוננות,

הצדדים², אלא הי' בתנוחה הרגילה של עמידה ישרה, בריכוז מלא³ בסידור התפלה⁴ (ובשמונה עשרה עמד ללא נייע כלל⁵).

ולא כאותן שמטעים את עצמן ואומרים שדוקא בעת ההילוך יכולים להתבונן בטוב יותר בהתרחבות המוח והלב וכו'".

וראה גם אגרות קודש אדמו"ר הזקן (מהדורת תשע"ב) ע' רנד וע' שיט.

2. וגם כשעודד רבינו את שירת הציבור (מה שהי' בעיקר בשבתות ומועדים, ויתבאר בעז"ה בהנהגות שבת) - בדרך כלל לא הי' מסתובב אליהם, אלא נשאר בתנוחה הרגילה כשעיניו אל הסדור שלפניו, ורק מעודד בתנועות יד על הסטענדר.

3. לדוגמא - מתואר ביומן ט' אדר א' תשכ"ה, שהגיע אורח נכבד מארץ הקודש והתפלל ערבית לצד ימינו של רבינו. אולם אחרי ערבית, כשהמזכיר הרחמ"א חודקוב דיבר עם רבינו על בואו של האורח, הגיב רבינו שהוא לא שם לב כלל לבואו.

ובשבועון כפר חב"ד גל' 635 מובא תיאורו של הרה"ח הרב חנני' יוסף אייזנבך, אשר בשנת תשכ"ה בה ירד רבינו לפני התיבה אחרי פטירת אמו הרבנית, הי' מנהגו לראות לפני תפלת שמונה-עשרה אם יש חתן בבית הכנסת, לדעת אם לא יאמרו תחנון (וממילא גם אין להכות על החזה באמירת סלח לנו, כדלהלן פרק לא ס"ה) - והי' צריך להתאמץ בראייתו היטב כדי לראות את החתן, ולכן היו מעמידים את החתן ממש לנגד עיניו כדי שיבחין בו (וזאת אף שבמצבים רגילים הי' רואה בנקל למרחוק, והבינו שהוא מחמת ריכוזו בתפלה). וראה להלן פרק מד ס"ה.

4. הזהירו על כך גדולי ישראל, ראשונים ואחרונים בעלי נגלה ומקובלים - ראה בספר היראה לרבינו יונה "ובתפלתו מיושב . . . ישב וראשו כפוף שלא יראה פני היושב נגדו חוץ לד' אמותיו". וכ"ה בראשית חכמה (שער היראה פ"ה ושער הקדושה פ"ח).

וב"אור צדיקים" (לרבי מאיר פאפירש, פט"ז ס"א) כתב "אין להסתכל חוץ לד' אמות כל זמן משך פסוקי דזמרה עד אחר נפילת אפים, כי אז הוא מהלך

תפלת הבוקר - בעמידה

ב. ברוב השנים, כשהי' רבינו מתפלל עם הציבור תפלת שחרית⁶, הי' נוהג לעמוד⁷ כל משך התפלה⁸ (מתחילתה עד סופה - כולל קריאת

בין העומדים בעולם המלאכים". וכ"ה בסידור האריז"ל לרש"ר (לפני ברוך שאמר).

ובראשית חכמה (שם) הסמיך זאת לדברי הזהר (ח"ג עה, א) שאחד מג' הדברים המעכבים את ישראל בגלות הוא "דמהדרי אנפיהו מן שכינתא", ופירש שהכוונה היא ל"המתפלל ובאמצע פוסק, אפילו הוא בזמירות . . . ובאמצע תפלתו מחזיר פניו להסתכל כאן וכאן . . . ודאי נוגע בכבוד השכינה".

וראה גם ב"יוסף אומץ" (מנהגי פרנקפורט, אות לג) "בעלי מעשה חושבים לאיסור גמור להסתכל חוץ לד' אמות". וראה גם בשערי תשובה סי' צ סק"א וסי' צו סק"ב.

5. ראה להלן פרק לא ס"ב.

6. אמנם בתפלות מנחה וערבית הי' מאז ומקדם מתיישב בחלקים מהתפלה - ראה להלן פרק נ ס"ז. פרק נב ס"א.

ובאמת גם בתפלת שחרית, זה שנהג רבינו לעמוד בכל התפלה הי' רק כשהתפלל בבית המדרש הגדול (ששם התפלל שחרית ברוב השנים - בשבתות ומועדים), אמנם כשהי' מתפלל בבית המדרש שלמעלה (שכן הי' בשנים המוקדמות, לפני שהכשירו את החצר - ראה לעיל פרק יט ס"א), אזי הי' מתיישב בחלקים מהתפלה גם בשחרית. וראה גם להלן פרק לד הערה 8.

7. ברשימות הרב"ש ע' מה מספר על הנהגת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב (בסוכות תרע"ג): "הן בשבת והן ביו"ט והן בחוה"מ התפלל ופניו אל הקיר ולא ישב כלל". וכן ברשימות דברים (לר"י חיטריק - בהוצאת תשס"ט ע' 176. וראה גם "אהלי ליובאוויטש" ח"ב ע' 61) מספר על כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב, שבדרך כלל לא ישב על מקומו אלא התפלל בעמידה, ורק בר"ה ויוהכ"פ הי' יושב על כסא, מחמת אריכות התפלה.

התורה ומוסף⁹). אולם בשנת תשל"ח¹⁰ שינה הנהגתו ומאז הי' יושב בחלקים מהתפלה¹¹.

בנעימה פנימית

ג. בשעת התפלה לא הגביה רבינו את קולו, ולא נשמע לרבים¹², ועל הרוב¹³ לא ראו אצלו התרגשות והתלהבות גלוי¹⁴.

(ולהעיר, שכן היתה הנהגת רבינו, שגם באותם שנים שעמד כל תפלת הבוקר, הרי בר"ה ויוהכ"פ הי' יושב לעתים, ויתבאר בעז"ה בהנהגות הימים הנוראים).

8. על הצדדים שנאמרו ע"י גדולי הדורות והמקובלים בענין אמירת חלקים שונים של התפלה מעומד (או מיושב) - ראה:

לענין פסוקי דזמרה - פסקי תשובות סי' נא אות יח. "מנהג ישראל תורה" שם אות ב (רבים נוהגים לעמוד בכל פסוד"ז).

לענין ק"ש וברכותי' - שו"ע אדה"ז סי' סג ס"א-ב. כף החיים שם אות ו-ז. פסקי תשובות סי' נט אות א, סי' סא אות ב והערה 8 וסי' סג אות ב. "זר סופרים" (ערלוי, תשמ"ה) ע' עו, [ובכמה דרושי חסידות (לקו"ת שה"ש מז, א. ע' פט) ועוד] הביאו בענין ק"ש וברכותיה את דברי הזהר (ח"א קלב, ב. ח"ב קכ, ב. רכו, א) שנקרא "צלוחתא דמיושב".

ולענין קדושת ובא לציון, שש"י, ו"אין כאלקינו" - ראה להלן פרק מ הערה 4. וש"נ.

9. ואף בעת אמירת התהלים שלאחר התפלה הי' עומד (וגם בשבת מברכים, כשאומרים את כל התהלים לפני התפלה, הי' עומד) - וראה פרק מ שם.

10. בשמע"צ באותה שנה חש רבינו בלבו הטהור ונזקק לטיפול רפואי, ומאז חלו כמה שינויים בהנהגתו.

11. ויתבאר בפרטיות בהמשך הספר, לגבי כל חלק של התפלה (ויש לציין עוד, שבאותו זמן החל רבינו להתיישב גם בעת שמיעת קריאת התורה, וגם בעת אמירת התהלים בשבת מברכים).

12. בפע"ח (שער עולם העשי' פ"א) כתב: "ראיתי למורי זלה"ה (האר"י) שלא

הי' מרים קולו בתפלתו אפילו בזמירות ובתפלה דמיושב, לפי שצריך להראות הכנעה לפני השי"ת כעבד המתחנן לקונו". וכן בשער הכוונות בתחלתו: "מעולם לא התפלל תפלתו בקול רם, אפילו סדר תפלה של מיושב. . להורות הכנעה ואימה ויראה לפני השי"ת" (וראה בארוכה שלחן מנחם ח"א ע' רכח ובהערה 31 שם).

ובצוואת הריב"ש (סי' לג), וכתר שם טוב (סי' קסו) מובא מהבעל שם טוב ש"צריך אדם ללמוד ולהרגיל את עצמו שיתפלל אפילו זמירות בקול נמוך ויצעק בלחש בכל כוחו. . והצעקה שתהי' מחמת דביקות תהי' בלחש".

ועוד איתא שם (סי' רכו): "יכול לעבוד עבודת התפלה להשי"ת שלא יהי' עבודתו נראה בפני בני אדם כלל, שלא יעשה שום תנועה באיברים, רק בפנימיות בנשמתו יהי' בוער בלבו, ויצעוק בלחש מחמת התלהבות, בענין שתהא עבודתו בפנים יותר גדולה משתהא עבודתו נראית באיברים, כמו שכתוב צעק לבם כו". וראה עוד בהערות הבאות.

13. רק לעתים נדירות מאוד הי' אפשר לראות תנועה של התרגשות כו', כגון בראש השנה בעת התקיעות, וביום הכפורים בעת תפלת נעילה ובפרט בסיומה.

[ואלו שזכו להיות אצל רבינו בליל הסדר, מציינים כחידוש מיוחד את הנהגת רבינו בעת אמירת "הלל" ו"נשמת" בסיום הסדר, שאז היתה נראית התרגשות גלוי' ובולטת אצל רבינו, והי' מגביה את קולו ומתענע כו', באופן שכמותו לא ראו בשאר ימות השנה (ראה להלן בהנהגות ליל הסדר)].

14. על כ"ק אדמו"ר האמצעי מסופר, שבעת תפלתו "לא הי' ניכר כלל תנועות חיצוניות" (תורת מנחם - רשימת היומן ע' שטו).

וראה בהתוועדויות תשמ"ג ח"ד ע' 9-2038 שהאריך בזה, שמצד אחד היתה תפלתו של אדמו"ר האמצעי ללא תנועה חיצונית, וביחד עם זה היתה תפלתו בתכלית החיות וההתלהבות שלמעלה מהמדידה וההגבלה דכלי הגוף, עיי"ש.

וברשימות דברים (להרה"ח ר' יהודה חיטריק - מהדורת תשס"ט, ע' 356) מספר על כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב: "בכל עת התפלה בר"ה ויוהכ"פ לא נראתה אצלו שום תנועה של נענועים, כי אם בכיות ודביקות, ומזמן לזמן נגינה. אף בחול לא ראיתי מכ"ק אדמו"ר הרש"ב, וכן מכ"ק אדמו"ר הרי"צ, שיתנענעו בעת התפלה, ובפרט בשמונה עשרה. לפעמים בעת דביקות נראתה תנועה של נענוע".

אמנם ידוע שתפלתו של כ"ק אדמו"ר הזקן היתה בקול ומלווה בתנועות

חיצוניות, ובאגרותיו מצינו כמה פעמים שמדבר בשבח מנהג החסידים לעשות תנועות חיצוניות בעת התפלה (ראה אגרות קודש שלו - מהדורת תשע"ב - ע' לד, וש"נ).

וכך סיפר רבינו (תורת מנחם ח"ל ע' 320 הערה 22): בבית-המדרש של אדמו"ר הזקן, היו תולים כריות על גבי הכותל במקומו של אדמו"ר הזקן, כי בעת התפלה הי' מגיע להתפשטות הגשמיות, והי' משליך עצמו על הכתלים (ועל הרצפה), והי' יכול לבוא לידי סכנה.

[ובשיחת ו' תשרי תשמ"א (שיחות קודש תשמ"א ח"א ע' 98) עמד רבינו על ההבדל שבין הנהגת אדמו"ר הזקן להנהגת בנו אדמו"ר האמצעי, שאצל אדמו"ר האמצעי לא היו ניכרים כלל תנועות חיצוניות, וראה בספר השיחות תרצ"ז ע' 163 (במהדורה החדשה: ע' 176), שאצל אדמו"ר הזקן היתה "התפעלות", אבל אדמו"ר האמצעי לא הי' שייך ל"התפעלות", אלא ל"דבקות"].

ופעם הי' אורח (שלא נמנה על חסידי חב"ד) שביקר אצל רבינו והזכיר לפניו את הנהגת אדמו"ר הזקן הנ"ל, וכוונתו היתה לשאול מדוע אצל רבינו לא רואים הנהגה זו (של אדמו"ר הזקן), ורבינו הגיב על כך, אשר "ליובאוויטש מתחילה מאדמו"ר האמצעי" (מפי הרה"ח רי"ד קלויזנר ששמע מאותו אורח). ואם מדוייקים הדברים, לכאורה הכוונה בזה (מלבד העובדה הפשוטה שהשם "ליובאוויטש" ניתן לחסידות חב"ד מאז שאדמו"ר האמצעי בחר לו למושב עיירה זו), שאדמו"ר האמצעי הוא שביירר והתווה את הדרך הקבועה של חסידי ליובאוויטש (וראה לקו"ש ח"ה ע' 131). ואכמ"ל.

[ויש לציין, שבשיחותיו של רבינו עצמו מצינו כמה פעמים שהזכיר לשבח את ענין הנענוע והרמת הקול בתפלה (כגון בתורת מנחם ח"ז ע' 147. התוועדויות תשמ"ב ח"ב ע' 1105. שיחות קודש תשנ"ב ח"ב ע' 595), ולכאורה פשוט שיש מקום לשני האופנים בענין זה והדבר תלוי במעמדו ומצבו של המתפלל כו' (ולהעיר גם מאוה"ת בראשית ע' תרד). ובלקוטי שיחות חט"ז ע' 338 הביא רבינו את מענה הבעל שם טוב שהסביר את הנהגת החסידים לעשות תנועות חיצוניות בעת התפלה, והאריך רבינו שם לבאר שיש שני אופני עבודה: "קול רעש גדול", ו"קול דממה דקה", ויש בזה מה שאין בזה. עיי"ש].

ד. בדרך כלל, לא ראו אצל רבינו דמעוּת ובכיה כשהתפלל עם הציבור (ורק כשהתפלל כשליח ציבור בקול רם, וכן כשקרא ההפטרה בקול, הי' זה לפעמים בקול בוכים ובדמעוּת).

התפילה עם הציבור

ה. בימי נשיאותו של רבינו, לא ראו אצלו אריכות מיוחדת¹⁵ בעת תפלתו עם הציבור¹⁶.

---

15. ולהעיר מכתר שם טוב סי' רכ בסופו: "פעמים יכול לומר התפלה במהירות מאד, מחמת שבוער בלבו אהבת השם מאד והתיבות יוצאים מפיו בעצמם".

16. ענין האריכות בתפלה תופס מקום חשוב בכתבי אדמו"רי חב"ד לדורותיהם, וכן גם בהנהגה בפועל של רבותינו נשיאינו (וגם בהנהגת החסידים) היתה תנועה של אריכות גדולה בתפלה, כידוע ומפורסם.

ובאמת גם אצל רבינו עצמו ראו אריכות בתפלה לפני שעלה לנשיאות, וכך תיאר המזכיר הרח"י קרינסקי את תפלתו של רבינו בשבתות בתקופת היותו בארה"ב (בשנים שלפני קבלת הנשיאות):

"לאחר שתפלת מוסף של הציבור הסתיימה, הי' נשאר בבית-הכנסת ביחידות ומתפלל באריכות. הי' שוהה בתפלתו כשעתיים לאחר סיום תפלת הציבור, כשבית הכנסת ריק מאנשים. התפלה היתה נראית בדיוק כמו בשנים שלאחר הנשיאות: פניו מופנות אל הסידור, והוא מתפלל בשקט, ללא כל תנועה חיצונית. אי אפשר הי' לשמוע שום מלה או להבחין בתנועה כלשהי. רק לראות אותו יושב ומתפלל" ("תחינו" גל' 5; שבועון כפר חב"ד גל' 1893 ע' 79).

[ומתקופה מוקדמת יותר הגיעה לידינו עדות על ראש השנה תר"צ, שאז נסע כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ לביקור בארה"ב, ורבינו - כחדב"נ - שהה עם החסידים בבית מדרשו (של כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ - בריגא), וכך תיאר הרה"ח ר' אליהו-חיים אלטהויז במכתבו מאז: "רוב תענוג וגודל נחת-רוח עד בלי די הי'

מתוך הסידור

ו. את כל התפלה הי' רבינו מתפלל מתוך הסידור¹⁷, כמו כן אמירת קדיש היתה מתוך הכתב, וכן גם אמירת תהלים.

גם שאר ברכות הי' רבינו מקפיד לומר מתוך הסידור, וכמובן שכן נהג באמירת קידוש והבדלה, קידוש לבנה, ברכות נישואין מתחת

לנו מתפלת חתנא דבי נשיאה הרמ"מ שליט"א. הוא האריך בתפלתו מעריב הראשון בערך יותר משתי שעות ומחצה, ברוב דמעות וזעקות מפנימיות הלב". אמנם לאחר שעלה לנשיאות לא ראו אצלו אריכות בתפלה, דבר שהי' חידוש ופלא בעיני זקני החסידים שהתחבטו בהבנת הנהגה זו. וכנראה על רקע זה נכתבה אגרת רבינו להרה"ח יצחק דובאוו, מזקני החסידים דאז (בשנת תשט"ז - אגרות קודש חי"ב ע' קנח):

"נבהלתי לשאלתו כיון שעד עתה הורגל להתפלל בשבת קודש במתינות ובאריכות מעט, אם ימשיך גם עתה או ח"ו כו'. ופשוט שאין זה גם בגדר שאלה, לאחרי המבואר באריכות גדולה אודות ענין התפלה [שרק טורח ציבור מוציא מכלל זה, וכמאמר רז"ל ברבי עקיבא שכשהי' מתפלל בצבור כו' משא"כ כו' (ברכות לא, א)]."

וכמה פעמים דיבר רבינו בחריפות על חובת האריכות בתפלה ושאין להתרשל בזה, ובפרט האריך בזה בלקוטי שיחות (ח"ה ע' 288 ואילך), שיחות קודש (תשמ"ב ע' 395), התוועדויות (תשמ"ב ע' 1108), עיי"ש.

17. בשו"ע אדה"ז (סי' צג ס"א) כתב "יש נוהגין להתפלל מתוך הספר כדי לכוין מאד והכל לפי מה שהוא מרגיש בנפשו". ובסידור קול יעקב (הלכות בית הכנסת) כתב "לא יתפלל כלל בעל פה רק מתוך הסידור חוץ מן המקומות שבהם אמרו בפירוש שצריך להסגיר עיניו". אבל ב"אור צדיקים" למהר"ם פאפירש (תקון התפלה ס"מ) כתב שאם מתפלל מתוך הסידור הרי זה כמו שעניו סגורות.

ולהעיר, שרבינו הורה כמה פעמים כעצה למחשבות המבלבלות - להתפלל מתוך הסידור (ראה שלחן מנחם ח"א ע' קסא ואילך. וראה גם פסקי תשובות סי' צג אות ב).

לחופה - וכיוצא בזה¹⁸ (ובהתוועדויות, הי' נכנס עם הסידור, כדי שבסיום ההתוועדות יוכל לברך ברכה אחרונה מתוך הסידור. אבל ברכה ראשונה על החלה או היין וכיו"ב לא בירך מתוך הסידור).

[אמנם היו כמה עניינים יוצאים מן הכלל שראו את רבינו אומרם בעל פה¹⁹, וכגון סדר ה"קרבנות" שהי' אומר בדרך הילוכו לבית הכנסת²⁰.

וכן כשעלה לתורה, אמר את ברכות התורה - לפניה ולאחריה - בעל פה²¹. ועוד²²].

18. בהזדמנות מסויימת אמר רבינו: "כ"ק מו"ח אדמו"ר נהג להתפלל את כל התפלות מתוך הסידור (מלבד ענינים מיוחדים), אע"פ שבודאי ידע את כל התפלות בעל פה. וכך נוהג גם אני, כפי שראיתי את הנהגתו של כ"ק מו"ח אדמו"ר" (שלחן מנחם שם ע' קסב. וראה גם בספר "נשיא וחסיד" ע' 323).

וראה גם בהתוועדויות תש"נ ח"ב (ע' 491): "נהגו ישראל להתפלל מתוך הסידור, כדי שאמירת התיבות והנקודות תהי' בתכלית הדיוק".

19. ראה הערה הקודמת שגם אצל כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ הי' כן, אמירת ענינים מיוחדים בעל פה.

20. ראה שו"ע אדה"ז (סי' מט): "נהגו לקרות פרשת הקרבנות. . בעל פה. ואע"פ שאמרו חז"ל דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה, מכל מקום כל דבר שהוא שגור ורגיל בפי הכל. . מותר" (וראה גם שלחן מנחם ח"א סי' מא, ושם בהערות, שרבותינו נשיאינו סמכו גם על דעת ה"יש אומרים" שמביא אדה"ז שם, שרק "אסרו לומר דברים שבכתב בעל פה. . שאומר כדי להוציא אחרים ידי חובתם, אבל כל אחד לעצמו מותר").

21. אמנם את ברכות ההפטרה הקפיד לומר מתוך הסידור.

22. עוד ראו את רבינו אומר בע"פ את נוסח "ויהי בנסוע" ו"בריך שמי" וכו', בעת פתיחת הארון (הי' זה כשנכנס רבינו לשמוע קריאת התורה ולא התפלל עם הציבור, וסידורו לא הי' עמו). וכן היו זמנים שבהם אמר בקביעות מודים

ז. רבינו הי' מתפלל בקביעות מתוך סידור "תורה אור", אותו הי' מביא עמו תמיד²³. סידור זה הוציא לאור בשעתו הרה"ג הרה"ח ר' _____

דרבנן בע"פ (ראה להלן פרק לד הערה 4), וכן תחנן וסדר נפילת אפים (ראה להלן פרק לו ס"ד וס"ה).

23. ראוי לציין, שהסידור הנפוץ כיום בין חסידי חב"ד הוא סידור תהלת ה', ואף רבינו עצמו העניק לפעמים סידור זה כמתנה לאורחים וכיו"ב (ראה להלן הערה 26), ואף התעסק בשעתו בהדפסת סידור זה.

המעלה שבסידור תהלת ה' היא מבחינה מעשית, בהיותו מסודר באופן יותר נוח לשימוש לכל, בשונה מהסידור תורה אור שקשה להתפלל בו למי שאינו ותיק ורגיל (וכגון, שתפלת מנחה אינה מסודרת בו כלל כתפלה בפני עצמה, והרוצה להתפלל בו מנחה צריך לומר את אשרי מתוך פסוקי דומרה, לדפדף לאחר מכן לשמונה עשרה ותחנן, ושוב לדפדף לעלינו לשבח. וכהנה רבות); אבל לצד זה יש כמה מעלות לסידור תורה אור (מלבד היותו מדוייק יותר - ראה בהערות וביאורים (אהלי תורה) גל' תתקב ע' 134 ואילך (וש"נ). ראה באריכות על כך בסדרת מאמריו של הר"י מונדשיין שהתפרסמו בשבועון כפר חב"ד בחודש סיון תשס"ג (גליונות 1047, 1048, 1049 ובהמשך לזה התגובות שבגליונות 1050-1055).

ואחת המעלות שבסידור תורה אור היא ששם הוי' נדפס בו תמיד ככתבו בכל אותיותיו, בשונה מסידור תהלת ה' שבו במקום שם הוי' נדפסו שני יודי"ן.

[בקובץ "הכתב והמכתב" (מענות להרה"ח ר' בערל בוימגארטען, תשפ"ג) ע' 127 הובא מענה רבינו בענין זה (מי' מנחם-אב תשט"ז), בו מציין רבינו שאת כתיבת שם הוי' בשני יודי"ן "הנהיג המגיד ממינסק, כיון שלאחר זמן יכול להיות שע"י התינוקות יתבזה וכו'. ולא נתקבל אצל ליובאוויטש". והיינו, שאדמו"רי ליובאוויטש לא הסכימו כ"כ להנהגה זו לכתוב שם הוי' בשני יודי"ן (וראה דברי כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב בשו"ת "תורת שלום" סימן ה), ולכן בסידור תורה אור באו השמות בשלימותם.

אמנם אף שרבותינו נשיאינו לא קיבלו הנהגה זו, מכל מקום גם לא התנגדו לה לגמרי, כפי שממשיך שם רבינו, ולכן בסידור תהלת ה' באו (על הרוב) שני

אברהם דוד לאוואוט (שרבינו הי' נכד נכדו²⁴), ונדפס מחדש בארצות הברית בשנת תש"א, כשרבינו בעצמו התעסק בהגהת הסידור והכנתו לדפוס, בהתאם להוראות חותנו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ²⁵, והוא שנתן לרבינו עותק מהסידור, ובסידור זה השתמש רבינו בקביעות²⁶.

יו"דין במקום השם, היות שסידור תהלת ה' מבוסס על צילום מסידורים קודמים, ואם היו צריכים לשנות הי' זה כרוך במאמץ רב ולכן השאירו זאת כך].

אירע כמה פעמים שרבינו עצמו השתמש בסידור תהלת ה', וכך הי' במוצאי יוהכ"פ תנש"א שאמר רבינו "קידוש לבנה" מתוך סידור תהלת ה' (במהדורה מוגדלת מאד, להקל על הקריאה), והבחינו אז (ראה יומן (יעקובוביץ)), שלאחר קידוש לבנה דפדף רבינו לעלינו לשבח שבסיום תפלת ערבית בליל שבת, ומשם אמר את נוסח "עלינו". והי' לפלא מדוע הרחיק רבינו עד שם ולא דפדף לסיום תפלת מנחה של שבת או מוסף - הקרובים יותר לקידוש לבנה. וכדקו ומצאו שהמיוחד ב"עלינו" שבסיום ערבית דשבת בסידור תהלת ה' הוא שנדפס בו שם הוי' ככתבו, בשונה מה"עלינו" שבסיום תפלות אחרות. ודו"ק.

וראה בכל זה בארוכה - הערות וביאורים (אהלי תורה) גל' תתטו ע' 109 ואילך וגל' א'צ ע' 192 ואילך, וש"נ (ובגל' תתנח ע' 133-134 הובאה עדות על ה"בית ישראל" מגור שהתפלל (בתקופה מסויימת) בסידור תורה אור, בגלל מעלה זו שבו בא שם הוי' באותיותיו).

24. אמו של רבינו, הרבנית חנה, היתה בתו של הרה"ג הרה"ח ר' מאיר שלמה הלוי ינובסקי, שהי' נכדו וממלא מקומו של הרא"ד לאוואוט ברבנות העיר ניקולייב באוקראינה.

25. בקונטרס "הגהות לסידור רבנו הזקן" (קה"ת, תשס"ז), נדפסו שאלות שונות שביקש רבינו לברר אז אצל חותנו בקשר לנוסח (כולל ניקוד) הסידור וכן בנוגע לפסקי הלכות והנהגות הקשורות לסדר התפלה (ולהלן בהמשך הספר (בהערות) הובאו כמה מהבירורים שנתבררו בקונטרס שם).

26. בפורים תשל"א ביקר אצל רבינו מר שניאור זלמן שז"ר, יחד עם פמליה של אנשי לשכתו, ורבינו נתן לכל אחד מחברי המשלחת סידור תהלת ה'

בדרך כלל הי' רבינו נושא הסידור - בעת כניסתו ויציאתו - ביד שמאל²⁷.

הברת התפלה

ח. מנהגו הרגיל של רבינו הי' להגות את החול"ם באופן הדומה לציר"י, כנהוג בין יוצאי ליטא ורוסיה. אמנם היו מלים מסויימות בתפלה שבהן - באופן קבוע - הי' מבטא בחול"ם הנפוץ²⁸. וכן נהג גם בשם אדנות (א-ד-נ-י) שביטא הד' בחול"ם הנפוץ.

בהוצאה מיוחדת עם חריטה "פורים תשל"א". וכשנכנסו להתפלל, "התנצל" רבינו על כך שהוא עצמו לא משתמש בסידור מההוצאה המיוחדת אלא יתפלל בסידורו הקבוע, שכן "זה עשרים שנה שמתפלל הנני בסידור של חותני" ("נשיא וחסיד" ע' 324).

וראה ב"התקשרות" גל' סא ע' 14-15. ושם, שכשנתן רבינו את הסידור לתיקון והדבקה, ביקש שלא ישנו את הכריכה של הסידור, אלא ישאירו את הכריכה כפי שקיבל מחותנו.

27. ראה תמונה להלן ע' שעג.

ויתכן שהטעם לזה הוא, היות ואת יד ימינו הי' מניח על מזוזות הפתחים שעבר דרכם, והי' אוחז בפרוכת של ארון הקודש בכניסתו ובצאתו ביד ימינו (כדלעיל פרק יח ס"ב), וכן נותן מטבע לצדקה ומחלק מטבעות לילדים ביד ימינו (כדלעיל פרק טז סעיפים ב-ג), וכיו"ב. ולהעיר גם מדרכי חיים ושלום (הנהגות הרה"צ ממונקאטש) אות כט.

[ולהעיר שהיו פעמים שאחז הסידור בימינו, וכגון בחג הסוכות שהי' אוחז הלולב בשמאלו והסידור בימינו. ולעתים הי' רבינו מניח את הסידור תחת בית שחיו, כששתי ידיו היו תפוסות].

28. כן היתה ההנהגה הקבועה של רבינו במשך עשרות שנים, שאף שבדרך כלל החול"ם הי' "חולם ליטאי" הדומה לציר"י (לדוגמא תיבת "קדוש" הי' נשמע כמו "קדייש"), הרי במלה "שמו" - בפסוק "ה' אחד ושמו אחד" (שבסיום

תפלה כסדרה

ט. רבינו הקפיד על התפלה שתהי' כסדרה דוקא, ללא דילוג על פסוקי דזמרה²⁹, ולא זו בלבד, אלא הקפיד גם שלא לדלג על סדר הקרבנות³⁰, ופעם אירע שהש"ץ איחר והגיע לתפלת מנחה אחרי

"עלינו לשבח", וכן ב"ה' מלך" ולפני "ישתבח", ועוד - הי' רבינו מדייק לומר דוקא בחול"ם הנפוץ.

והיו עוד מלים בודדות שדייק לאומרן כך [וביומן מתשי"ב (נדפס בשבועון כפר חב"ד גל' 548 ע' 25) נרשם שבאמירת "שלוש מאות וששים ושמונה מנים היו בה" (שבפטום הקטורת) מדייק רבינו לומר ה"שמונה" בחולם הנפוץ. ובכמה הקלטות נשמע שמדגיש מאוד באמירת "אתה מושיענו, אתה תושיענו" - בחול"ם הנפוץ דוקא.

כמו כן, כשהתפלל רבינו תפלת מוסף כשליח ציבור והי' אומר "הוא אלוקינו . . . הוא מושיענו", הי' מבטא בחול"ם הנפוץ].

ויש לציין, שבשלחן מנחם ח"א ע' קעח הובאה הוראת רבינו לגבי חילוקי ההברות (הברה ספרדית או אשכנזית), שיש להקפיד להתפלל כל התפלה בהברה אחת ולא לערבב בתפלה אחת שתי הברות שונות. ולכאורה הי' מקום לומר שגם בענין זה של הגיית החול"ם צריכה להיות הנהגה אחידה בכל התפלה, אך מהנהגת רבינו מוכח שאינו כן.

[ולהעיר עוד, שבניגונים בכלל (בעת התוועדות) ניתן הי' לשמוע את רבינו ברוב הפעמים מבטא המילים דוקא בחול"ם הנפוץ - כמו "כן בקודש חזיתך לראות עוזך וכבודך", "בך בטחו אבותינו בטחו ותפלטמו", ועוד].

29. ראה באריכות שלחן מנחם ח"א סי' עא.

30. בשולחן ערוך (סי' נב) מדובר על דילוג בפסוקי דזמרה כדי להתפלל עם הציבור ("מי שבא לבית הכנסת ומצא צבור בסוף פסוקי דזמרה יש לו לדלג פסוקי דזמרה כדי להתפלל עם הצבור").

והבאר היטב והמשנה ברורה (שם ס"ק א) הביאו מה שכתבו גדולי ישראל על זה "שהמגיד הזהיר לבית יוסף לבוא לבית הכנסת בהשכמה כדי שיוכל

שרבינו כבר נכנס לביהכנ"ס ומיד ניגש אל התיבה להתחיל "אשרי" (כדי שלא לעכב את רבינו), שאל אותו רבינו אם כבר אמר "קטורת", וענה בשלילה, והורה לו רבינו שיאמר "קטורת" ורק אז יתחיל "אשרי"³¹.

בהיותו שליח ציבור

י. כאשר עבר רבינו לפני התיבה כשליח ציבור - היו שנים שבהן אמר את כל התפלה בקול רם (או לפחות את רוב התפלה, בעיקר את פסוקי דזמרה וברכות קריאת שמע)³², ואמירתו בקול היתה בהטעמה באופן שהי' אפשר להבין מההטעמה את פירוש המילות. אך בהמשך השנים שינה הנהגתו ולא אמר הכל בקול, אלא הי' מסיים כל פיסקא בקול רם. ובפסוקי דזמרה הי' אומר את הפסוק

להתפלל כסדר ולא בדילוג, כי העושה כן מהפך הצינורות, והרבה אנשי מעשה נוהגים להתפלל כסדר מטעם זה אפילו אם איחרו לבוא למה בית הכנסת". וכן כתב בכף החיים (שם אות ב).

אמנם בנוגע לקרבנות שקודם התפלה, אם אפשר לדלג בהם כדי להתפלל בציבור, לא נתפרש בספרים הנ"ל. אבל בפסקי תשובות שם אות א (ובהערה 2) הביא מכמה מקורות על חשיבות אמירת ה"קרבנות" לפי הסדר דוקא. ומשמעות שיטת רבינו היא שגם בקרבנות אין לדלג - ראה אגרות קודש חט"ו ע' קע (וראה גם שם ח"ט ע' רסח).

31. הערות וביאורים (אהלי תורה) גל' א'סג ע' 36.

אך להעיר, שהיו פעמים נדירות וחריגות במיוחד, שרבינו אמר ה"קטורת" באמצע חזרת הש"ץ של מנחה (ראה יומן כ"ד טבת תשל"ה וביומן ח' אייר תשמ"ג. ושם, שהי' מי שעכב את רבינו בעת כניסתו לבית הכנסת, וכנראה משום כך לא הספיק לומר את ה"קטורת" לפני התחלת התפלה).

32. ולהעיר מרשימות הרב"ש (ע' פב) על הנהגת כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב כשהי' ש"ץ: "כמעט מ'הודו' ועד שמונה עשרה. . הי' נשמע כל דבריו בקול".

האחרון בקול³³, ולרוב הקדים ואמר בקול גם את הפסוק הקודם לו (או לפחות חלקו)³⁴.

הדלקת נרות בשעת התפלה

יא. רבינו הורה³⁵ (על פי מה שראה אצל חותנו כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ), שביום יארציית - וכן במשך י"א חודש של אבלות - ידלקו בעת התפילות³⁶ חמשה נרות, כנגד חמשה שמות שנקראו לנשמה (נפש רוח נשמה חי' יחידה)³⁷.

33. בספר המנהגים ע' 9 הובא מרשימת רבינו שהש"ץ מגבי' קולו ב"סיום כל פיסקא".

ובסידור תורה אור (מהדורת תשע"ז) הובא מה שציין רבינו בכתי"ק על גליון סידורו, וציין שם עיגול בסיום "הודו", בסיום "מזמור שיר חנוכת הבית", ב"ושמו אחד" שבסיום הפיסקא "ה' מלך", ובסיום "למנצח בנגינות מזמור שיר" - וכנראה הכוונה (בסימון העיגול) היא היכן מסיים הש"ץ בקול, ואולי הכוונה שכן נהג כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ [ומברוך שאמר ואילך לא ציין עוד (למעט פעמים בודדות)]. וראה גם קצות השלחן סי' יד ס"א.

34. כגון במזמור קמח, שהתחיל בקול מהמלים "הודו על ארץ ושמים".

35. ראה ספר המנהגים ע' 8. שלחן מנחם ח"ה ע' שב-שג. וראה גם "חקרי מנהגים" ח"ה ע' כז ואילך. הערות וביאורים (אהלי תורה) גל' א'קסא ע' 41.

36. ולהעיר, שבתורת מנחם - רשימת היומן (ע' שצז) מספר רבינו על הנהגת חותנו כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ ביום ההילולא ב' ניסן תרח"צ, ש"הדליק ה' נרות שידלקו כל המעט-לעת". וסיפר אז כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ שאביו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב "הי' מדליק אחד בגלוי וד' באופן שלא ידעו" (וראה גם רשימות הרב"ש ע' קב).

ומוסיף רבינו שם לספר על הנהגת כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ: "הקפיד להדליקם בעצמו". ועוד מוסיף: "מלבד הנ"ל - ב' נרות על העמוד".

והנה, שם מפורש שחמשת הנרות דלקו כל המעט-לעת, ומשמע לכאורה שזה

וכן הי' ביום יארציית אצל רבינו, שדלקו חמשה נרות³⁸ בעת התפלות³⁹ (בין כשהי' רבינו מתפלל לפני התיבה, ובין כשהי' אומר קדיש בלבד⁴⁰).

לא שייך לתפלה דוקא (שלשם זה דלקו שני נרות נוספים על העמוד).

אמנם הוראת רבינו להדליק ביארציית ה' נרות היתה רק על זמן התפלה, והיינו, שיש נר אחד שדולק כל הזמן (לאו דוקא בבית הכנסת) לכבוד היארציית, ומלבד זה מדליקים חמש נרות רק בזמן התפלה.

וכן מפורש באגרת רבינו הידועה בקשר למנהגי יו"ד שבט (הובאה גם בספר המנהגים ע' 95): "להדליק נר שידלק כל המעת-לעת. אם אפשר בקל - נר של שעה. בשעת התפלות ידלקו חמשה נרות".

וחילוק זה מפורש גם במה שרשם רבינו על הנהגת חותנו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ בב' ניסן תש"ד (תורת מנחם - רשימת היומן ע' תלא), שם מפורש שהיארציית חל במוצש"ק, ומפרט: "היארציית-נר הדליקו קודם ברכו, ה' הנרות שעל העמוד אחר ברכו". והיינו, שיש נר אחד של היארציית שדולק כל היום ועוד חמשה נרות שקשורים לתפלה דוקא.

37. בספר המנהגים ובשלחן מנחם שם, הובאה הוראת רבינו גם בנוגע למנורה החשמלית שנוהגים להעמיד אצל העמוד, שתהי' גם היא בת חמשה נרות חשמליים.

38. ולענין מנהג הדלקת שני נרות בעת התפלה - כאשר אין יארציית או "חיוב" בבית הכנסת - ראה שלחן מנחם ח"ה ע' שב הערה ב. וכן בספר "נתיבים בשדה השליחות" ח"ב ע' 77 ובספר "משבחי רבי" ע' 48.

39. בימי יארציית היו דולקים בעמוד התפלה לפני רבינו חמשה נרות שעה, שניים גדולים משני הצדדים (שדלקו משך כל המעת לעת) וביניהם שלושה קטנים [ובספר "דיוקנו של חסיד" ע' סה מסופר, שכעין זה הי' כבר בשנת תשי"א בחדרו של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ: "על השולחן חמשה נרות דולקים בג' מנורות - במנורה האמצעית ג' נרות, ובמנורות הצדדיים נר אחד"]. וראה תמונה להלן ע' שנה.

אולם לא ראו מעולם שרבינו עצמו ידליק נרות אלו⁴¹.

אמנם בשנת האבלות אחר פטירת זוגתו הרבנית (תשמ"ח-תשמ"ט), היו חמשה נרות גדולים שדלקו כל הזמן (לא רק בשעת התפלה).

40. ראה מה שהובא בשלחן מנחם שם.

והורה רבינו להדליק נרות אלו גם ביו"ט - ביום ב' דר"ה, שבו ציין רבינו היארצייט של גיסתו הרבנית שיינא (בתו של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ).

וראה גם "התקשרות" גל' תתח, גל' תתיא וגל' איב (במדור "בירורי הלכה ומנהג"). "מדריך" (גרליק, תשע"ח) ח"ב ע' 315.

41. רבינו סיפר שכ"ק אדמו"ר מוהריי"צ הקפיד להדליק את חמשת הנרות בעצמו (כנ"ל הערה 36). אמנם אצל רבינו לא ראינו זה כלל.

וב"מדריך" (גרליק, תשע"ח) ח"ב ע' 163 מסופר, שאירע פעם שנכנס רבינו לתפלה והנרות עדיין לא היו דלוקים, ומכל מקום לא הדליקם רבינו בעצמו אלא הניח לבחור שהתעסק בזה להדליקם.